Viorel M. Butnariu, *Documente numismatice pentru istoria Țării Moldovei*, în *Documente privind istoria românilor*, Seria a 3-a a colecției *Hurmuzaki*, coord. V. Spinei și I. Cândea, vol. XI, Brăila, 2025, 729 p.

Prima serie din colecţia Hurmuzaki cuprinde 45 de volume publicate de Academia Română până în 1942 sub titlul *Documente privitoare la istoria românilor*, adunate de Eudoxiu Hurmuzaki din arhive aflate atunci pe teritoriul Imperiului austro-ungar, Germaniei, Franței și Italiei, având drept limite cronologice intervalul 1199–1818. Din nefericire, promotorul acestui demers a trecut în neființă în 1874, „fără a se bucura în viață de laborioasele sale cercetări", cum nota D.A. Sturdza.

Fondul inițial de documente, alcătuit din 12 volume care însumau peste 20 000 de pagini de manuscris, a fost îmbogățit prin contribuția și altor erudiți români. Astăzi vorbim de o mare colecție de documente ce poartă numele inițiatorului său, de un valoros tezaur național de izvoare străine referitoare la istoria românilor, de o operă colectivă care a servit drept fundamentul istoriografiei noastre moderne.

Noua serie a colecției de documente Hurmuzaki sub egida Academiei Române include un evantai de materiale la fel de consistente și relevante, referitoare la diverse aspecte de ordin diplomatic, cultural, artistic, ecleziastic, demografic etc., aflate în numeroase așezăminte de profil și care nu s-au bucurat de o valorificare deplină. O categorie aparte de surse o alcătuiesc monedele, piese din metal, care s-au bucurat de un real interes din partea specialiștilor, servind ca element de datare, martor a mentalității economice, iar prin valoarea intrinsecă un indicator fidel al gradului de sănătate a economiei în toate timpurile, un instrument al gândirii şi practicii politice, a suveranității și voinței autorității centrale, un veritabil manifest al raţiunilor de stat după care s-a condus fiecare emitent potrivit tradiţiilor locale și aspiraţiilor „naţionale" ori universaliste care le-au definit.

O asemenea abordare pluridisciplinară, în care moneda este socotită cu temei un document istoric ce servește la cunoașterea faptelor reale actuale sau din trecut, oferă o perspectivă nouă în judecarea multitudinii de fenomene din secolele XIV–XIX în spațiul carpato-nistrian, între orașul Liov în nord și Cetatea Albă în sud. Numeroase monede locale, străine și falsuri aflate în tezaure ca rezervă de valoare și descoperiri izolate ca mijloc de circulație, împreună cu vase în care au fost depozitate, uneori cu lingouri, podoabe și accesorii vestimentare asigură baza documentară pentru o mai bună înțelegere a identității istorice a Țării Moldovei de la 1369, când a fost creat nucleul de organizare statală, și anii 1862 și 1867, când Principatul Moldovei și-a încetat existența de sine stătătoare, respectiv a fost creat sistemul monetar românesc modern. Din punct de vedere geografic, sunt analizate și descoperirile din teritoriile românești ocupate – cetățile Chilia și Cetatea Albă (1484), Tighina (1538), Hotin (1711), regiunile Bucovina (1775) și Basarabia (1812). Ele furnizează informații semnificative și uneori inedite, care trebuie cercetate pentru înțelegerea fenomenelor desfășurate într-un spațiu aflat sub stăpâniri vremelnice.

Restrângerea cercetării de la un posibil repertoriu numismatic național, la o regiune istorică românească a cărei identitate juridică a durat aproximativ cinci veacuri, este motivată deplin. În pofida contribuției adusă la istoria continentului timp de cinci secole, Moldova a rămas o țară mică, cu un potențial demografic redus și a cărei dependență față de Înalta Poartă a debutat cu impunerea sistemului tributar la mijlocul secolului al XV-lea, a evoluat la cea de condominiu otomano-polon, convenit prin „pacea veșnică" încheiată la Constantinopol (1533), apoi la statutul de „țară bine păzită a sultanului", de la 1634. Odată cu instaurarea regimului turco-fanariot în Țara Moldovei la 1711, ca și în Țara Românească la 1716, fără funcționarea aici a sistemului economic-administrativ timariot și a celui confesional islamic, a fost inaugurat în mod abuziv un regim de vasalitate orientală ce a încălcat specificul electiv și dinastic al domniei până la lichidarea acesteia ca instituție prin numirea de intendenți (administratori), serviciu inferior ierarhic celui de guvernator, iar funcțiile externe ale „țării" au fost restrânse până la anulare. Treptat, Țara Moldovei a devenit un ținut de margine cu statut privilegiat în Imperiul Otoman. De la începutul secolului al XVIII-lea, evoluția acestei provincii românești de margine a rămas legată de tranziția Imperiului Otoman de la un stat expansionist, patrimonial, la unul birocratic, căreia i-a urmat o perioadă de stagnare și reforme inspirate din Occident.

Volumul de față însumează un bogat material aflat în colecții publice din România, Republica Moldova, regiunile Cernăuți și Odesa, împreună cu numeroase mențiuni din literatura de specialitate (note și comunicări, rapoarte, cronici, studii, repertorii și monografii numismatice), informații completate cu un eșantion reprezentativ de materiale inedite cercetate prin bunăvoința unor colecționari. Aceste contribuții adaugă noi și importante elemente la imaginea generală asupra descoperirilor monetare din Țara Moldovei.

Potrivit exigențelor cercetării contemporane de profil, autorul se adresează istoricilor, profesorilor, studenților, celor cu preocupări în domeniul numismaticii pentru a discuta, din punct de vedere metodologic, un posibil model de abordare a materialului supus analizei. Venind în întâmpinarea unei astfel de necesități, se apreciază ca esențială organizarea tematică a informațiilor cuprinse în colecții de arhive, felurite rapoarte, repertorii și monografii arheologice împreună cu cele pentru Moldova de la est de Prut din epoca sovietică, studii și sinteze de istorie locală, cronicile descoperirilor de monede și, nu în ultimul rând, fondul numismatic

existent în colecțiile publice și particulare. Pentru realizarea unui astfel de proiect, sunt avute în vedere trei ipostaze în care moneda este un document istoric.

Demersul începe cu capitolul *Categorii de documente numismatice* (vase, monede, imitații/ falsuri și podoabe), cunoscute din săpături, sondaje, recunoașteri arheologice și informații, a căror prezentare permite o analiză a raporturilor dintre evenimentele politico-militare și fenomenele monetare legate de marile reforme care au modificat paritățile inițiale ca urmare a intervenției statului, potrivit axiomei aristotelice „moneda are valoare prin lege, nu prin natura sa". Întrucât monedele au fost primite şi retrase din circulație în momente care nu pot fi suficient precizate, documentul numismatic trebuie utilizat cu multă prudenţă și în coroborare cu alte materiale. În acest caz, dinamica fenomenelor monetare desfășurate în Țara Moldovei este raportată sincron la alte spații monetare contemporane ale căror sisteme monetare au fost definite, ca epoci, de grosul de argint și florinul de aur (secolele XIV–XV), de taler (1524–1667), de florinul și guldenul de argint (1667–1754) și de Speciestaler (1754–1857), metodă care oferă un sens nou diversității provinciale.

Capitolul *Repertoriul documentelor numismatice*, ca monede reale, oferă date concrete cu privire la masa monetară care, alcătuită din monede locale și numeroase emisiuni străine provenite dintr-un spaţiu vast – din Scandinavia la gurile Nilului şi Magreb, din Urali, peste Atlantic, până la regiunile miniere din Mexic şi Peru –, evidențiază funcționarea sincronă a unor sisteme monetare susținute de centre de producție și a unor căi de pătrundere circulate de negustori. Materialul monetar păstrat în număr destul de mare în tezaure și descoperiri izolate (unele rezultate din tezaure împrăștiate), reflectă fluctuațiile la care a fost supus în regiunile din care provine și ne aduce în atenție normele care au reglementat activitatea atelierelor monetare (ordonanțe, edicte, convenții).

Repertoriul documentelor numismatice constituie, totodată, un inventar de unități lexicale neașteptat de bogat și de o complexitate enormă. Pentru a duce la bun sfârșit îndatorirea asumată, a trebuit să se țină seama de o realitate lingvistică de necontestat, aceea că terminologia monetară din limba română este alcătuită în majoritate din împrumuturi provenite din vocabularul diferitelor popoare cu a căror civilizație au venit în contact Țările Române, din cuvinte moștenite din fondul latin și termeni creați pe teren românesc. Pentru ca acest limbaj de specialitate să devină unul comun și accesibil, s-a urmărit, pe cât posibil, ca toate nominalele ce exprimă valoarea convențională a monedelor să fie transpuse în limba română, fără ca volumul să capete caracterul unei lucrări de popularizare. Demersul nu cuprinde și actele normative în domeniul monetar, o asemenea sarcină revenind unei lucrări consacrate analizei reglementărilor prevăzute în ordonanțe, edicte și convenții.

Cele mai numeroase documente numismatice, din toate categoriile amintite, cuprind 575 tezaure care, după compoziţie şi structură, 535 sunt de circulație și acumulare, în care emisiunile sunt determinate și datate, și 41 sunt alcătuite din monede, podoabe, accesorii vestimentare, piese de cult, bare și/sau lupe de argint denumite de către autor „mixte".

Repertoriul descoperirilor izolate este întocmit alfabetic, pornind de la unitatea administrativ-teritorială a județului/raionului: sat, comună, oraș, municipiu și cuprinde + 2412 emisiuni găsite în 346 de localități. Pentru fiecare locație, de tip militar (cetate), civil (târg, oraș) sau religioas (mitropolie, biserică – parohială/de reședință nobiliară/de târg/orășenească –, schit, cimitir), este precizat punctul/toponimul și data când a fost efectuată cercetarea arheologică. Pentru localități urbane sunt consemnate căile de comunicație (bulevard, stradă, stradelă, alee), la cele din mediul rural s-a recurs la semnalarea „în localitate", „în preajma localității", „punct neprecizat". În toate cazurile, sunt amintite circumstanțele descoperirii și notate sursele (cercetare, donație, colecție publică/particulară).

Repertoriul documentelor numismatice furnizează un eșantion cu material pentru care delimitatea imitațiilor de falsurile propriu-zise este încă anevoioasă, întrucât necesită o bună cunoaștere a originalelor. Pe de altă parte, cel puțin în cazul emisiunilor falsificate, fiecare exemplar poate fi considerat „unicat" pentru care nu avem posibilitatea unor comparații cu descoperiri provenite din alte zone în lipsa unei descrieri cât de sumare și a ilustrației din cataloage-repertorii.

Pe baza analizei unor emisiuni otomane din perioada domniilor Murad II – Baiazid II a fost avansată observația că monedele bătute din argint sunt imitații care prezintă legende mai apropiate de prototip, iar exemplarele suberate (argintate), cu legende puternic barbarizate, sunt contrafaceri. Această delimitare rămâne relativă, așa cum orice concluzie categorică referitoare la proveniența acestor imitații și contrafaceri trebuie atent verificată, ceea ce i-a decis pe unii autori să convină pentru termenul „prototip". În categoria imitațiilor se înscriu șilingii de bilon emiși de suedezi la Riga din 1621, Elbing între 1626–1635 și pentru Livonia din 1644, care sunt monede de război bătute în sistemul monetar local, reprezintând cota cea mai ridicată de numerar mărunt din secolul al XVII-lea, și *artilucco polacco* produs de Republica Ragusa, apoi de orașele Modena, Correggio şi Urbino.

Cu deosebire de imitații, falsul copiază o emisiune oficială cu intenţia de fraudă, întrucât piesele falsificate sunt introduse în circulaţie cu valoarea nominală a celor autentice (oficiale), cu implicații importante pentru circulația monetară și chiar economia unei țări. În general, este mai uşor de identificat întrucât se pot sesiza particularităţi care îl deosebesc clar de prototip. Din această categorie sunt discutate pe larg câteva cazuri cunoscute: *lobanciki*, falsuri după ducații de aur cu cavaler bătute în Rusia între 1735 și 1868; așa-zisa monedă „moldo-polonă"; șilingul lui Dabija-Vodă produs în Cetatea Sucevei. Din analiza globală a informațiilor autorul admite că apariția falsurilor produse în tehnica laminării în aceste regiuni și atribuite domnului modovean trebuie pusă în legătură cu evenimentele militare desfășurate în anii 1683–1691 în Europa Centrală și de Est, întrucât descoperirile de ștraifuri și tezaure cu șilingi de cupru încheiate după 1685 concide cu ocuparea unor regiuni din vestul țării de către trupele polone instalate de Ioan Sobieski la Câmpulung Moldovenesc, Suceava, Baia, Cetatea Neamţ, Agapia, Secu şi Hangu.

În încheiere, rubrica „Salbe, bare de argint (*sommi*), ștraifuri" include câteva piese de acest gen.

Toate descoperirile sunt însoțite de bibliografie actualizată unde trimiterile se fac la numerele lucrărilor din bibliografia generală. După caz, este specificat numărul de piese dispărute din colecții, tipuri/variante de emisiuni.

Ultimul capitol, Documente numismatice în izvoare istorice oferă un potrivit prilej de comparare a surselor de arhivă cu documentele numismatice, știut fiind că în majoritatea cazurilor istoricii economiști nu cunosc materialul numismatic și nu lucrează direct cu el, uneori nu consultă nici măcar studiile numismatice de specialitate, iar numismații absolutizează documentul numismatic și neglijează sursele de arhivă în dauna problematicii și semnificației istorice de ansamblu.

De un real interes se bucură și capitolul *Anexe*, care însumează o scurtă prezentare a principalelor colecții – cabinete numismatice și instituții cu preocupări în acest domeniu –, o listă a surselor iconografice pentru materialele ilustrate, o bibliografie generală (peste 1900 de titluri) care cuprinde toate lucrările folosite, indice de localități și toponine, suveranități și autorități laice și ecleziastice, nominale și falsuri monetare și LXXVI planșe care prezintă, selectiv, vase, monede, imitații și falsuri ale acestora, piese de podoabă, accesorii vestimentare și obiecte de cult aflate în alcătuirea tezaurelor mixte.

*

Volumul de față este o lucrare enciclopedică alcătuită pe o bază documentară riguroasă, care nu este privită numai cantitativ, ci în dezvoltarea ei istorică, ținând seama de interacțiunea unor factori, ceea ce o face cu adevărat valoroasă și îi asigură o consultare cu folos. Nu trebuie pierdut din vedere realizarea acestei opere într-un răstimp scurt și fără a se fi putut sprijini pe vreun precedent. Totodată, având convingerea că lucrarea de față constituie un instrument util de lucru pentru iubitorii de carte, ne facem o plăcută datorie subliniind unele observații punctuale și interpretări ale autorului.

Pentru delimitarea capitolelor s-a renunțat la vechiul compromis de „adaptare" a cronologiei numismatice la cea generală, stabilită, de regulă, după repere politice și militare, și s-a optat pentru acele momente de schimbare fundamentală în producția și regimul circulației monetare, ceea ce permite o mai bună încadrare a unor fenomene, printre care apariția tezaurelor de bijutier.

Pentru ***epoca grosului de argint și a florinului de aur din secolele XIV-XV***, se acceptă faptul că, odată cu instituirea dominației mongole ce a încurajat importul de metal prețios și comerțul la distanță, se poate vorbi despre o „Renaștere" a circulației monedelor de argint în aceste regiuni. Din tot ce se cunoaște până acum relativ la sistemele metrologice din Țara Moldovei este de subliniat că dirhemii Hoardei de Aur au deținut un loc important pe piața internă, la paritate cu groșii de Praga, în vreme ce emisiunile locale au rămas „mai degrabă un simbol al puterii noi și nu un garant al vieții economice stabile" (Lilia Dergaciova). Fabricate în tehnica *al marco* („după semn"), piesele moldovenești nu au putut atinge niciodată gradul de monedă ideală (de calcul) precum cele mongole și boemiene bătute în tehnica *al pezzo* („după număr"). În consecință, din prima jumătate a secolului al XV-lea, în cancelaria Țării Moldovei a fost adoptat un standard fiduciar denumit „zlot tătăresc", echivalent al unei cantităţi precise de metal prețios cu un titlu prestabilit. Acest sistem de calcul particular Țării Moldovei, creat în epoca dominației mongole și atestat documentar până în secolul al XVII-lea, a funcționat în lipsa unei monede-etalon proprii Țării Moldovei căreia să-i corespundă o monedă reală puternică, necesară în tranzacții, atunci când valoarea extrinsecă sau puterea de cumpărare a banilor în circulație era separată de valoarea intrinsecă sau conținutul lor material.

Cu referire la heraldica de stat, după reforma monetară înfăptuită de voievodul Alexandru I în anii 1408–1409, se poate vorbi de începutul unei sinteze heraldice sugerată de trecerea stemei dinastice, capul de bour, în stema de stat redată prin scutul de pe revers. Examinarea celor două tipuri de emisiuni de la Ştefan III ne conduce la concluzia că, în plan monetar, sinteza heraldică începută în vremea domniei lui Alexandru I şi

continuată sub urmaşi s-a încheiat în vremea marelui voievod. Pentru prima dată, capul de bour, vechiul însemn de familie de pe aversul monedelor, a fost trecut pe revers, fiind însoţit de numele ţării, în vreme ce numele emitentului este asociat scutului de pe avers, devenit un blazon personal ce trebuia să semnifice *propria autoritate.*

Epoca talerului a debutat cu măsurile adoptate în dieta de la Eßlingen (1524) care au lansat politica de unificare a sistemelor monetare din Sfântul Imperiu Roman odată cu crearea unui etalon unic bazat pe circulația monedelor mari de argint. Potrivit ordonanțelor monetare din a doua jumătate a veacului XVI, accentul a fost pus pe emiterea monedelor mari fără a fi luate în calcul valorile medii și mici, nici costurile de batere, iar reducerea argintului din aliaj sub nivelul reglementărilor făcea ca, la începutul secolului al XVII-lea, emiterea monedelor mici să nu mai fie rentabilă. Așa s-a ajuns la marea criză *Kipper und Wipper* ce a atins punctul culminant în anul 1623. La finalul etapei, eșecurile acestor tentative, atât din partea împăratului, cât și ale prinților germani, au determinat pe degații prinților protestanți întruniți la Zinna (1667) să acționeze în comun pentru crearea unui nucleu de unitate monetară în landurile din nord prin renunțarea la talerul imperial (*Reichstaler*, creat la 1566) pe care l-au înlocuit cu guldenul de argint. A fost prima reformă radicală de la care talerul imperial și guldenul de argint echivalent cu ⅔ taler au înregistrat o evoluție separată.

Epoca guldenului de argint se plasează între Convenția de la Zinna (1667) și Convenția încheiată de împărat cu principele elector al Bavariei la Viena (1754). Cu deosebire de etapa precedentă, când tezaurele semnalau pătrunderea talerului-leu pe piața Țării Moldovei, acumulările încheiate după 1680 indică scoaterea din circulație a talerului, în general, prin demonetizare. Măsurile de restabilire a ordinii interne în vremea lui Ahmed III, printre care inaugurarea în mod abuziv a regimului de vasalitate orientală, reformarea sistemului monetar din Imperiu și blocarea pentru jumătate de veac a expansiunii ruse spre Marea Neagră, au asigurat Porții exercitarea controlului exclusiv asupra Țărilor Române în care, după 1711, au circulat predilect nominale de argint otomane.

Epoca Speciestalerului (talerul de 120 creițari sau doi guldeni), perioadă de prosperitate pentru Austria întreruptă de războiul cu Franța, s-a încheiat odată cu crearea Uniunii monetare germane pe baza Convenției monetare încheiate la Viena, la 24 ianuarie 1857, între Austria și Statele Germane Independente. Atunci Austria a impus sistemul monometalist bazat pe livra de 500 g argint ce servea astfel echivalent general și mijloc principal de circulație odată cu baterea talerului de uniune (*Vereinstaler*) de 90 creițari și a coroanei/guldenului austriac (*österreichische Krone*) de 60 creițari.

Relativa stabilitate financiară a statului otoman a fost acum perturbată de războaiele cu Rusia, care i-au sleit rezervele, i-au împovărat bugetul și i-au impus cedări teritoriale. În condițiile compromiterii talerului turcesc (*kuruş*), au fost bătute emisiuni de argint mari de 60 (*altmışlık*), 80 (*ikilik*), apoi de 100 (*yüzlük*), parale care au asigurat un aport substanțial de numerar. După războiul din anii 1828–1829, încheiat cu pacea semnată la Adrianopol, devalorizarea catastrofală a întregii monede a dus la prăbușirea vechiului sistem monetar otoman. După decesul sultanului Mahmud II, urmașul acestuia în tron a proclamat Edictul de Reorganizare al Imperiului și a principiilor pe care acesta funcționa, act ce a lansat oficial epoca Tanzimatului, adica a modernizării prin consolidarea fundamentelor sociale și politice ale statului amenințat cu dizolvarea totală.

Anii 1831 și 1867 jalonează o etapă distinctă în istoria financiară a principatelor romîne prin crearea sistemului monetar românesc modern. Procesul a însemnat trecerea de la leul de 40 parale ca ban de calcul, raportat la ducatul olandez de aur şi sorocovăţul austriac de argint, conform prevederilor din Regulamentul Organic de la 1831, la leul de 100 bani ca monedă reală, raportat la francul francez, conform legii nr. 578 din 14/26 aprilie.

În încheiere, autorul apreciază că scopul principal al lucrării, acela de a corecta, completa şi interpreta în sens istoric unele informaţii adunate şi de a trage concluziile îngăduite, tratând problemele de bază, a fost atins, dacă nu în întregime, cel puţin în părţile sale esenţiale. Pentru prima dată în istoriografia românească a fost întocmit un repertoriu general pentru toate descoperirile monetare din secolele XIV–XIX de pe teritoriul Moldovei istorice, tratate împreună ca documente istorice care pun în evidență locul și rolul monedei în evoluția relațiilor internaționale. Totodată, își exprimă convingerea că descoperirile viitoare vor întregi această imagine şi cercetarea lor minuţioasă, prin coroborarea cu informaţiile cuprinse în surse documentare şi literatura istorică de specialitate, va dovedi justeţea observaţiilor sale.

Ana Boldureanu